

پیشینه سیاسی، فرهنگی، اقتصادی عراق

امین امینی^۱، ضیاالرحمن فرهمند^۲

^۱دانشگاه آزاد واحد کرج

^۲رشته روابط بین الملل

نویسنده مسئول:

ضیاالرحمن فرهمند

مجله علمی پژوهش در علوم انسانی و تحقیقات میان رشته ای (سال ششم)
شماره ۲۲ / زمستان ۱۳۹۹ / ص ۱۴-۱

چکیده:

عراق کشور نو تأسیس است، و دارای اهمیت ژئوپلتیک و تأثیر گزار بر سیاست کشورها است، حضور بیگانگان و نیروهای خارجی در سیاست حاکم تأثیر گذاشته است، و تمایلات اقتدارگرایانه صدام حسین و رهبران پیشین سبب ایجاد نظم در جامعه حاکم فرما شد، و دومین قدرت نفت بعد از خلیج فارس تبدیل شد، پایان جنگ ایران عراق و جنگ عراق کویت آغاز بحران عراق شد. دولت عراق فدرال و متشکل از یک دولت مرکزی در بغداد، قوای حکومت قضایه، مجریه، مقننه، و روابط نزدیک با آمریکا و روابط تیره با ترکیه داشته، عدم وجود همبستگی های هویت در این کشور سبب شده هویت سازی درازمدت بافراز نشیپ های همراه بوده است، استقلال عراق زمینه سازی شکل گیری هویت ملی این کشور شد.

واژگان کلیدی: روابط خارجی، بحران های اقتصادی، جغرافیای فرهنگی، انرژی عراق.

مقدمه

ساختار حکومت عراق متشکل از یک مجلس نیابتی مقننه که مجریه و قضائیه را انتخاب می‌کند و یک دولت فدرالی همراه با استانهای خودمختار تشکیل شده‌است. بعد از سقوط حکومت دیکتاتوری صدام حسین و تشکیل جمهوری عراق در سال ۲۰۰۳، نخستین قانون اساسی دموکراتیک این کشور در ۱۵ اکتبر ۲۰۰۵ به تصویب رسید. در این نوع از قدرت‌مداری که در زمره نظام‌های مردم‌سالار پارلمانی دسته‌بندی می‌شود، نخست‌وزیر قدرتمندترین در میان ارکان سه‌گانه است. مردم با آراء مستقیم نمایندگان مجلس را تعیین می‌کنند و مجلس موظف است رئیس‌جمهور و نخست‌وزیر را انتخاب و تأیید صلاحیت کند.

عراق دارای تاریخی باستانی و پیشینه‌های تاریخی از دوران بابل و آشوری‌ها است. اما تاریخ شکلگیری کشور عراق که به لحاظ سیاسی با تعاریف و نظریه‌های کشور و دولت ملت هماهنگ باشد، به فروپاشی امپراطوری عثمانی بر می‌گردد. این کشور حتی در ابتدا و زمان شکل‌گیری نتوانست به صورت مستقل تشکیل دولت دهد. زیرا شکل‌گیری چنین کشوری توسط هژمونی مسلط آن دوره بعدی بریتانیای کبیر رخداده بود و بعد از مشخص شدن مرزها، قیمومت عراق را برای مدتی در دست گرفت، با توجه به این که دوران باستان در این منطقه از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است و همچنین در دوران اسلام عراق جزئی از تمدن اسلامی و زایشگاه بسیاری از رخدادهای تاریخی بوده است، اما به علت اهمیت دوران پس از استقلال تاریخ عراق را از زمان ایجاد دولت مستقل پیش می‌گیریم تاریخ و نظام سیاسی این کشور متأثر از نکاتی پراهمیت است که باعث روند تاریخی این کشور شده است. به طور مثال نحوه شکل - گیری عراق بدون توجه به اقلیم و قومیتها در منطقه شکل گرفته است. این مسئله تا به امروز مشکلات فراوان و بحران‌های عادی را برای این کشور پدید آورده است. برای ترسیم تاریخ این کشور ضمن بیان مسائل مختلف و مهم در تاریخ عراق، بیشتر به نکاتی که تأثیرات زیادی را در تاریخ این کشور داشته است می‌پردازیم، تا ضمن آشنایی با پیشینه عراق، مشکلات و مسائلی که منجر به اتفاقات امروزی در مسیر گذار به دموکراسی است بیشتر مشخص گردد. برای پرداختن به تاریخ این کشور، تاریخ عراق را به چند دوره تقسیم می‌کنیم. ۱. عراق تحت سلطه و قیمومت بریتانیا ۲. عراق درگیر کودتاها و تثبیت و حاکم شدن حزب بعث ۳. حکومت توتالیتار حزب بعث و شروع جنگها نظام سیاسی و حکومتی در عراق نوین^۱ به استقالل در سال ۱۹۳۲ قیمومیت انگلستان بر عراق پایان یافت و این کشور رسماً رسید. در سال ۱۹۴۱ رشید گیانی با کودتا، زمام قدرت را در عراق به دست گرفت اما نتوانست در برابر هجوم سربازان انگلیسی مقاومت کند. تا سال ۱۹۵۸ خاندان هاشمی بر آن حاکم بود. سرانجام در همان سال رژیم پادشاهی عراق به دنبال کودتای عبدالکریم قاسم سرنگون و رژیم جمهوری اعلام شد. در ۸ فوریه ۱۹۶۳ سرهنگ عبدالسالم عارف با کودتا علیه عبدالکریم قاسم و قتل او، قدرت را در دست گرفت و اعضای حزب بعث عراق را وارد کابینه خود کرد. عارف در سال ۱۹۶۶ در حادثه مشکوک هوایی کشته شد و برادرش عبدالرحمن عارف به قدرت رسید. بر این اساس، حزب بعث با کودتا علیه قاسم زمام امور را در این کشور به دست گرفت (کاویانی راد و بویه، ۱۳۹۱: ۱۲۱). حزب بعث و تشکیلات سیاسی آن بیش از سه دهه عراق را اداره کرد و نقش مهمی در موقعیت منطقه‌ای و بین‌المللی این کشور داشت. نظام سیاسی که طبق ایدئولوژی و موازین حزب بعث در عراق شکل گرفت، نظامی تک‌حزبی و توتالیتار بود که تمام قدرت را در یک نفر متمرکز می‌کرد و نظامیان در آن، شورای فرماندهی انقلاب و چهار پست کلیدی حکومتی یعنی ریاست‌جمهوری، نخست‌وزیری، وزارت دفاع و وزارت کشور را در اختیار داشتند (مار، ۱۳۸۰: ۳۲۳-۳۱۸).

عراق تحت سلطه و قیمومت بریتانیا:

عراق در منطقه پر حادثه‌ای قرار گرفته است، که نفوذ خارجی‌ان در آن زیاد است. این منطقه به لحاظ موقعیتی دارای اهمیت بسیار می‌باشد، که هر متأثر از عملکرد کشورها است و هم خود به لحاظ اهمیت ژئوپلیتیکی تأثیر گذار بر سیاست کشورهاست. این کشور در زمان فروپاشی امپراطوری عثمانی با تدابیر سیاسی بریتانیا با قصد تأمین منافع خود مواجه بود و از اقدامات بریتانیا تأثیر می‌پذیرفت؛ در همین زمان در حالی که امپراطوری عثمانی در حال فروپاشی بود، علی‌گراهای عراق که به دنبال استقلال بودند به وجود آمدند و در جهت مستقل شدن کشور تلاش کردند. اما جدایی از امپراطوری عثمانی استقاللی را برای عراق در پیش نداشت، و این کشور نو تأسیس به قیمومت انگلستان درآمد، تحت قیمومت بودن عراق توسط این کشور به دلیل عدم تجربه سران و نخبگان امری طبیعی می‌نمود، اما بر اساس اظهارات سایمون مسئله اصلی در این باره، این است که عراق زمانی تأسیس شد که اصولاً هیچ تصویری از دولت و ملی‌گرایی در ذهن مردم آن وجود نداشت، متلاً موصل بیش از آن که به بغداد بیاندیشد به هند و نقش واسطه‌های خود در تجارت می‌اندیشید. این تغییر، گاه تهدیدی برای شکل‌گیری و قوام گرفتن هویت واحد ملی، در عراق در حال ظهور بود. عدم وجود همبستگی‌های هویتی در این کشور سبب شده. هویت‌سازی طی پروژه‌های طولانی و دراز مدت با فراز و نشیب‌هایی همراه باشد، و حتی در امروز نیز این مسئله ادامه داشته باشد. اما با وجود اینکه عراق از نظر قومیت و هویت ملی به هیچ وجه شرایط تشکیل یک کشور را نداشت. با این حال، شاید بتوان آن را با وجود چنین مشکلاتی در حکومت تحت قیمومت موفق به شمار آورد. زیرا با وجود اینکه ملک فیصل از خارج به کشور تحمیل شده بود. ثابت کرد که عامل فعال و مؤثر عوامل تسهیل‌کننده و موانع دموکراسی در تهران با تأکید بر نفت ایران یکپارچگی کشور بوده است، سرکشی کردها و

قبایل بدوی به تدریج مهار شد. مجتهدان شیعه (که پیشتر ایرانی تبار بودند) تحت کنترل قرار گرفتند، مناسبات با ایران هرچند غیر دوستانه، ولی صلح آمیز ادامه یافت، اختلافات مرزی با این سعود که به واسطه رقابت های خانوادگی هاشمی ها و سعودی ها بسیار وخیم بود، با وساطت دولت بریتانیا بهبود یافت. این اقدامات کشور را به سمت یکپارچگی و آرامش پیش برد تا بتوان به سمت یک عراق تازه تاسیس و یکپارچه پیش برود. پس از تشکیل عراق و استقلال ظاهری آن رهبران نیز از خارج از عراق انتخاب شدند. انگلستان به پاس کمک شریف حسین در مکه که شورش بر علیه عثمانی به وجود آورده بود و وارد منطقه ورای اردن، فلسطین و سوریه شده بود، هر کدام از فرزندان وی را در سوریه و اردن به سلطنت رساند. اما پس از مدتی ملک فیصل از سلطنت سوریه کنار گذاشته شد و به پیشنهاد نی ای لارنس و سرگی ناهان گورنوالیس، به سلطنت عراق رسید. پس از گذشت مدت، زمانی دولت تحت قیمومت عراق تشکیل کابینه داد و با تشکیل مجلس مؤسسان و همچنین تصویب قانون انتخابات وزرا در مقابل پارلمان که متشکل از دو مجلس بود شناخته شدند؛ البته این پیمان منافع مهم و انحصاری بر بنالیا را در عراق تأمین می کرد، که بریتانیا تحت فشار فراوان مخالفان تندرو، که استقلال بی قید و شرط کشور را می خواستند، به تصویب رسید. از لحاظ سازمانی دولت تحت قیمومت عراق با عضویت ده وزیر تشکیل شد. به رغم اکثریت مطلق جمعیت شیعی، در کابینه. هشت سنی، یک یهودی و یک شیعه عرب عضو بودند و از کردها کی در کابینه حضور نداشت. در اواخر دهه ۱۹۲۰م بریتانیا حاضر شد قیمومت را به شرط محفوظ ماندن منافع خود پایان دهد. ولی تصویب پیمان تازه، به علت ادامه مخالفت همیشگی ملی گرایان با تمام اشکال پنهانی و غیر پنهانی و غیر مستقیم قیمومت بریتانیا، مدت ها به طول انجامید. بعضی اعضای جامعه ملی هم به جد معتقد بودند که عراق هنوز آمادگی برخورداری از استقلال کامل را ندارد. به خصوص در این میان فرانسه نگران بود که استقلال عراق موقعیت آن کشور را در مناطق تحت قیمومنش به خطر اندازد) سرانجام، دو طرف متعهد شدند که برای هماهنگی در منافع مشترک و سیاست خارجی با یکدیگر مشورت کنند. بر پتانیا حق استفاده از بعضی از پایگاه های هوایی و شبکه ارتباط موجود عراق را داشته باشد و در عوض یک هیات نظامی برای کمک به آموزش ارتش عراق به این کشور اعزام کرد. سرانجام در سال ۱۹۳۲ قیمومت بریتانیا رسماً به پایان رسید. و عراق مستقل شد و همچنین با کمک بریتانیا به عضویت جامعه ملل در آمد. تاریخ عراق از این مقطع زمانی به بعد دچار تحول شد و کشور تازه استقلال یافته عراق خود در گیرودار مسائل سیاسی داخلی وارد شد، و به طور مستقل توانست سیاست های خود را در کشور و منطقه اعمال نماید. در این مقطع از تاریخ عراق، حضور عوامل بیگانه در تشکیل کشور و سیاست حاکم بر آن از عوامل مهم و تأثیر گذار تلقی می شود. این مسئله تا به امروز نیز تأثیرات خود را داشته است: حضور نیروهای خارجی در ایجاد نظام سیاسی عراق با حضور بریتانیا سرآغاز تأثیرات برون مرزی بر سیاست این کشور است. به طوری که این حضور جزئی از فرهنگ غالب مردم شده است. هر چند امروزه مخالفت هایی با آن صورت می گیرد، اما با توجه به حضور آمریکا در منطقه و تأثیر بر روند شکل گیری نظام سیاسی در عراق می توان این استنباط را داشت که تأثیر برون مرزی بر این کشور در طول تاریخ آن نیز وجود داشته است و تأثیر گذار بوده است در وهله بعد شاهد رهبران و سران تحمیلی در عراق هستیم که توسط بریتانیا انتخاب شده و بر این کشور حاکم شده است. این تاریخ گویای عوامل امروزی در عراق است. از اوایل تأسیس دولت عراق تبعیض قومیتی در این کشور وجود داشته است؛ به طوری که در انتخاب وزرا نیز اولویت با سنی مذهب ها در عراق بوده است و با توجه به تعدد قومی و مذهبی در عراق و نسبت جمعیت توجه چندانی به آن نشده است. این مسئله باعث بروز اختلافات بسیار ریشه ای و درگیری هایی میان اقوام شده است، که تا به امروز نیز شاهد ادامه آن می باشیم

۲) عراق درگیر کودتا های پی در پی

پس از استقلال این کشور جنبه های سیاسی، اجتماعی از اهمیت وپسردای برخوردار شدند، و استقلال عراق زمینه ساز شکل گیری هویت ملی این کشور شد. اما با وجود مستقل شدن، ثبات در این کشور به وجود نیامد و تاریخ عراق همراه با حوادثی روبرو شد که امنیت آن را به خطر می انداخت و سیاست کشور دستخوش دگرگونی می شد. این نکات که تأثیرات زیادی در تاریخ داشتند مانند کودتا های پی در پی این کشور و یا بی اهمیتی به خواست قومیت ها و در نتیجه شورش های متعدد در این کشور بود. در سال های پس از استقلال عراق نکته ای که در این جامعه بیشتر به چشم می خورد کودتا های متعددی است که صورت گرفته است. اولین کودتا در عراق زمانی اتفاق افتاد که ملک فیصل در سپتامبر ۱۹۳۳ در سویس فوت کرد و فرزندش ملک غازی به قدرت رسید. ملک غازی در سیطره قدرت میان ملی گرایان و نفوذ پریشانی، نمی توانست توازن برقرار کند، و ملی گرایان در این میان، دربار را عامل تداوم نفوذ استعماری میدانستند. همین امر دلیلی بر فراهم شدن زمینه های آشوب داخلی شد، و رقابت میان ملی گرایان شهری و شیوخ و فرقه گرایان قبیله ای با مذهبی عراق در گرفت که در پی آن، اولین کودتای نظامی در عراق به وجود آمد و بکر صدفی در ۱۹۳۶، دست به کودتا زد. این کودتا در میان کشورهای عربی اولین کودتا بود که به امید پایان یافتن شورش ها و اختلافات به وجود آمده بود. این رخداد نقطه عطفی را در تاریخ عراق به وجود آورد و سرآغاز اقدامات خشونت بار برای به دست گرفتن قدرت بود. گوندای اول در عراق به رهبری ژنرال بکر صدفی انجام گرفت، و دو سیاستمدار دیگر که ترکمن و شیعه بودند، به نام های حکمت سلیمان و ابوتیمان در کنار وی ایستادند. سلیمان گرچه از لحاظ ایدئولوژیک همانند هاشمی اصلاح طلب به شمار میرفت، اما به ترکیب کابینه جدیدی معتقد بود. او کوشید از میان ارنشیان کمونیست، سوسیالیست های ارتدکس و

تجدید نظر طلب و میانه روها، کابینه را تشکیل دهنده و بدین ترتیب جب در ساختار سیاسی عراق جای بایی باتر کرد به وجود آمدن کابینه‌های جدید و ائتلافی به دلیل نامأنوس بودن و همچنین فقدان فرهنگ وحسدت ضمن کثرت گروه‌های هم پیمان قبلی را به رقبای جدید تبدیل کرد و فرهنگ حذف گرایی را در میان آنها به وجود آورد، اختلاف در نوع دیدگاه آنها که یکی معتقد به اصلاحات داخلی و دیگری معتقد به توسعه خارجی بود تضاد میان آنها را بیشتر نمود، نحوه برخورد گروه ها با مخالفان خود در اولین گام کودتا بود؛ پس برای حل مشکلات بعدی و به دست گرفتن قدرت در عراق این کار متداول شد. به طوری که در میان سال ها، تا ۱۹۵۸ کودتاهای متعددی در عراق به وجود آمد. یک سال بعد از کودتای بکر صدقی در ۱۱ آگوست وی در کودتای افسران ارتش کشته شد و در پی آن کودتاهای پی در پی دیگری رخ داده به نحوی که در مدتی گونا، شش کودتا اتفاق افتاد. در ادامه تاریخ کودتا در این کشور در ژوئیه

۱۹۵۸ یکی از کودتاهای بزرگ توسط دویست تن از افسران آزاد، به رهبری عبد الکريم قاسم به وقوع پیوست، که با این کودتا به سلسله هاشمی در عراق پایان داد، و وی به سمت نخست وزیری و فرمانده کل فرا رسید. از این کودتا در تاریخ عراق به نام انقلاب ۱۹۵۸ نام می برند، زیرا سرآغاز تحولات داخلی در عراق شد، اما مشکلات و اختلافات داخلی میان رهبران و عدم پذیرش عقاید دیگر توسط آنها موجب بروز تفرقه و حذف کردن رقبا گردید. وحدت گرایی رهبران و کثرت گریزی آنها سبب بروز مشکلات بعدی در عراق بود و همین نوع نگاه به سیاست منجر به اختلاف میان عبدالسلام عارف و عبدالکريم قاسم شد، تا جایی که در همان سال انقلاب، عارف از قدرت بر کار و دستگیر شد و بعد از محاکمه به اعدام محکوم شد، اما پس از مدتی بخشیده شد و چهار سال بعد یعنی در ۱۹۶۲ از زندان آزاد شد.

این نوع برخورد از جالب سران کودتاها تنها مخصوص تعدادی از افراد نبود، بلکه هر یک از اشخاصی که در سمتی قرار داشتند در انتظار مشکلات داخلی، و یا بروز بحرانی بودند تا دست به کودتا بزنند و قدرت را در دست بگیرند. پس از روی کار آمدن قاسم مشکلات جدیدی ایجاد گردید، جامعه عراق به سرعت به دو بخش ملی گرایان و طبقات کمونیستی تبدیل گردید. به سرعت این اختلافات شکافی را میان جامعه عراق ایجاد نمود. در بستر این تحولات رشید عالی گیلانی تلاش کرد با کودتا بر ضد قاسم به شکاف موجود پایان دهد؛ ولی کودتا با شکست روبرو گشت در دسامبر ۱۹۵۸، گروهی از ملیون علاقه مند شدند تا با حمایت اتحاد جماهیر عربی در موصل دست به کودتا بزنند، اما این کودتا نبر به شکست انجامید. پس از مدتی حزب بعث به رهبری فؤاد رکابی بر آن شد تا قاسم را از میان بردارند. به همین جهت در سال ۱۹۶۲ دو جناح ملیون و یعتبون یا اتحاد با یکدیگر علیه قاسم دست به کودتایی نظامی زدند، و او را سرنگون کردند. اما تجربه نشان داده است اتحادها برای ساقط کردن سران به قدرت رسیده در عراق دوام نمی آورد، و پس از مدتی دو گروه بر علیه یکدیگر اقدام می نمایند تا قدرت را از آن خود نمایند، عارف نیز پس از ده ماه در کودتایی بدون خونریزی متحدان یعنی خود را از قدرت کنار تزد؛ و با باران ناصری خود، کوشید با دیدی ملی به ادغام اجتماعی، اقتصادی و سیاسی جامعه دست یابند. در آوریل ۱۹۶۶ ضربه جدیدی به حکومت عارف وارد شد. وی در سانحه‌های هوایی کشته شد و برادرش عبدالرحمن عارف بر جای او نشست. اما وی در زمینه حل مشکلات، گرفتار کودتای دو تن از باران پیشین خود به نام های سرهنگ عبد الرزاق الشایف و ابراهیم داوود گشت؛ ولی سرانجام حزب بعث توانست به یمن تشکیلات سازمانی بر این کودتا جیره شود و این بار عراق در اختیار حزب بعث قرار گرفت. این حزب در ۱۷ ژوئیه ۱۹۶۸، توانست قدرت را در دست گیرد. پس از به دست گرفتن حکومت توسط بعشی ها رهبری از این حزب خارج نشد، اما حزب برای جلوگیری از کودتا دست به اقداماتی مانند تقویت ارتش، خویشاوند سالاری و مطلق گرایی و زد و یک حکومت توتالیتر را به وجود آورد که با حمله آمریکا در سال ۲۰۰۳ به پایان رسید

در این مقطع زمان شاهد استقلال عراق و شکل گیری نظام سیاسی آن هستیم، اما همچنان بی- ثبات در این کشور باقی ماند. رهبران و سران احزاب در عراق برای به دست گرفتن قدرت به جای رقابت سالم به گودنا دست می زنند، این عمل چنان گسترده در عراق انجام می گرفت که به صورت امری عادی تبدیل شد و چرخه گردش قدرت در این کشور از این طریق شکل گرفت. چنین گردش قدرتی که توسط کودتا باشد، شرایط به وجود آمدن حکومت استبدادی را ایجاد می نماید. کودتاچیان برای حفظ ثبات خود شرایط نظامی را در کشور فراهم می نمایند تا ثبات و حفظ قدرت را توأماً داشته باشند. این عمل باعث دور شدن از مواضع دموکراتیک و نا آشنایی مردم با این الگو می شود و در زندگی روزمره مردم نیز تأثیر - گذار خواهد بود. مردم در زندگی اجتماعی نیز به جای تعامل استبداد را در پیش می گیرند. که این امر سبب شکل گیری استبداد فردی می گردد که خود رابطه مستقیم با نظام سیاسی پیدا می کنند و به شکل یک چرخه عمل می کنند. دوران طولانی کودتا در عراق، حذف گرایی را به جای تعامل و تقابل به وجود می آورد و سبب عدم پذیرش افکار مخالفین و حذف آنها می شود و از این رو به جای تعامل با اندیشه و افکار مخالفین و پیدا کردن راه برای رابطه با آنها به تنها راه موجود در فرهنگ خود یعنی حذف می اندیشد. این نوع برخورد اعتماد در کشور را سلب می کند و به همین جهت نظام سیاسی تنها در دست اندک افراد با افکاری محدود اداره می شود، که به مرور زمان قدرت تطابق با مقتضیات روز را ندارد و به زودی توسط گروهی دیگر از میان برداشته می شوند. این تاریخ طی زمانی طولانی حکم فرما بوده و در سال های پس از حزب بعث و گذار به دموکراسی هم تأثیرات خود را گذاشته است که در فصول بعد به تهدیدها و فرصت های پیش آمده چنین تاریخی در جهت گذار به دموکراسی پرداخته می شود.

۳) دوران حکومت بعثیه‌ها، دوران جنگ و بحران در عراق

پس از روی کار آمدن حزب بعث دوران کودتاهای پی در پی تمام شد. با وقوع آخرین کودتای عراق ژنرال حسن البکر به مدت ۱۱ سال در مقام ریاست جمهوری عراق قرار گرفت و بعد از کناره گیری وی (۱۹۷۹) صدام حسین از سران حزب به قدرت رسید و تا پایان حکومت حزب بعث بر سر قدرت باقی ماند در این دوران، حکومت برای نهادینه کردن قدرت، اقتدار و سرکوب را در پیش گرفت؛ تمایلات اقتدارگرایانه نظامی صدام و رهبران پیشین موجب شد که به تدریج این رهبران از حوزه عمومی زندگی فراتر رفته و به توتالیتریزم روی آورند و این سبب شد تا نظامی گری در جامعه حکم فرما شود. حکومت معنی ها از لحاظ وضعیت اقتصادی به یمن درآمدهای نفتی، توانست، گام های اساسی را در جهت پیشرفت کشور بردارد و به دومین قدرت نفتی منطقه‌های پس از ایران در خلیج فارس تبدیل شود و نیز با سرمایه گذاری های عظیم اقتصادی، در آستانه پرش و جهش به مرحله به مرکز قرار گیرند، اما رخدادهای این زمان موجب شد تا عراق که گام های ترقی را طی می نمود در آستانه فروپاشی قرار گیرد. اما افزون طلبی پیش از حد صدام حسین در منطقه، کشور را درگیر جنگهای مختلفی نمود. جنگ ایران و عراق و سپس ائتلاف بین المللی که به علت اشغال کویت توسط عراق به وقع پیوست. سه جنگی است که موقعیت عراق را تغییر داد و موجب بروز بحران های داخلی و خارجی و تضعیف شد.

جنگ عراق با ایران اولین جنگی است که عراق در این دوران با آن مواجه شد. این دو کشور در ۴ طول زمان طولانی به جهت درگیری های تاریخی و اختلافات مرزی و همین طور موضوعات ایدئولوژیکی که پس از انقلاب ایران به وجود آمد با یکدیگر دچار اختلاف و درگیری بودند، پیشینه اختلاف میان آنها به زمان امپراطوری عثمانی باز می گردد. پس از جدایی عراق و تشکیل کشور جدید اختلافات پایان نپذیرفت، دلیل بیشتر مشاجرات بر سر مرز دو کشور و نحوه برخورداری از اروند رود بوده است، که در زمان حکومت سابق ایران بنا به همین دلیل محمد رضا شاه از تحریک کردهای عراق در جهت پیش برد اهداف خود استفاده می کرد و عراق را تحت فشار قرار می داد. از دیگر دلایل اختلاف میان آنها برتری جویی هر کدام از سران کشورها بود، نقش ژاندرمی ایران در منطقه و تامین و حفظ امنیت خلیج فارس و تلاش عراق برای رهبری اعراب بعد از مصر این دو کشور را در آستانه جنگ قرار داد، اما فشار کردها و حمایت های بین المللی از ایران موجب بسته شدن قرار داد الجزیره و تعیین خط مرزی تالوگ شد و اختلافات به طور موقت حل شد. پس از تغییر نظام سیاسی ایران و تشکیل انقلاب اسلامی و استفاده از شرایط ضعف ایران و همین طور به دلیل تحریکات نظام بین الملل، و ترس از تشکیل انقلاب اسلامی به سبک ایران موجب شد تا عراق به دلیل افزون طلبی در منطقه و باز پیگیری اروند رود. فرست را مناسب باید، جنگ را آغاز نماید. طولانی شدن هشت ساله این جنگ ییب شد تا صادرات نفتی عراق کمتر شود و جهت فکری سران عراق از پیشرفت داخلی به پیشرفت منطقه ای متمایل شود پس از پایان گرفتن جنگ ایران و عراق، بحران بعدی در عراق آغاز شد. در سال ۱۳۶۹ ارتش عراق به کویت حمله کرد و این کشور را اشغال نمود. این حمله باعث بروز بحرانی بین المللی گردید و عدم پذیرش اخطار های شورای امنیت از جانب عراق جنگ سوم را در پی داشت و آمریکا در سال ۱۳۷۰ (۱۹۹۱) با ائتلافی از کشورهای دیگر به کویت و سپس به عراق حمله کرد و ارتش عراق را از کویت بیرون راند. دلیل حمله عراق به کویت بدهی بود که عراق به کویت داشت، عراق برای بازسازی اقتصادش تلاش داشت از کشورهای عربی کمک بگیرند. اما کویت زیر بار نفت و تشنج میان دو کشور آغاز شد صدام که در پی جمع آوری پول برای ساخت مجدد عراق بود نیاز به فروش نفت با قیمت بالا داشت. در همین زمان بود که صدام مخالفت خود را با خطوط مرزی عراق - کویت (که در زمان تسلط بریتانیا و توسط این کشور در سال ۱۳۰۱ تعیین شده بودند) نشان داد. دلیل وضعیتی بود که باعث جدایی عراق از دریا می شد. وی با پرداختن به این موضع کویت را جز خاک عراق می دانست. چندی بعد کویت با حفر چاه هایی که عراق آن را در محدوده خود می دانست، باعث خشم صدام شد و با ارتش با تجربه و تابن دندان مسلح خود در تاریخ ۱۱ مرداد ۱۳۶۹ (۱۹۹۰) به کویت حمله کرد و خاک آن را به عراق ضمیمه کرد و با این کار خود، باعث بروز بحران های بین المللی گشت. حمله به کویت به معنای آن بود که صدام با احتساب ذخایر نفتی خود دارای ۲۰ درصد ذخایر نفت جهان خواهد شد. " جنگهای متعدد در عراق نشان دهنده اقتدار طلبی رهبران این کشور است. حزب بعث خود با کودتایی نظامی بر سر کار آمده برای تبات داخلی و تثبیت و حفظ وضعیت خود تلاش می کند، به قدرت منطقه ای تبدیل شود. کودتایی که توسط نیروی نظامی شکل گرفته و رهبران نیز از نظامیان هستند سیاست کشور را با نظامی گری آمیخته می بینند و در نتیجه اقتدار و قدرت منطقه ای خود را نیز می خواهد توسط کودتای نظامی دیگری انجام دهد. به همین دلیل جنگ های متعددی در عراق شکل می گیرد و در طی زمانی اقتصاد کشور را نیز نابود

می کند جنگهای چریکی و پارتیزانی بر ضد عراقی بجنجیدند. همچنین شیعیان نیز از بدو تشکیل این کشور و حاکمیت گروه سنی در عراق همراه با وضع موجود مخالفت می کردند. پس از تشکیل انقلاب اسلامی و برپایی حکومت شیعی در ایران شیعیان عراق نیز با توسل به علمای خود و حزب الدعوه در پی به دست آوردن سهمی از حکومت در عراق بودند. این مخالفت ها در پی جنگ با ائتلاف بین الملل زمینه را برای شورش جدید در کشور آماده ساخت. این اوضاع می توانست خطر بزرگی برای دولت صدام و همچنین کشورهای همسایه (ترکیه به عربستان باشد و موجب از هم پاشیدگی حکومت عراق گردد. اما صدام توانست شورش ها را کنترل کند. پس از جنگ نیز که کشور از

نظر اقتصادی اوضاع مناسبی نداشت با تحریم های بین المللی نیز روبرو گشت و اوضاع اقتصادی را با آسیب های جبران ناپذیر روبرو ساخت، این تحریم ها در حوزه نظامی نیز بود که سودی را نصیب کردها کرد و آنها به حکومت خودمختاری در شمال دست یافتند در پی جنگ های عراق و زیاده خواهی های صدام سازمان ملل تحریم های را به دلیل حمله عراق به کویت وضع کرد که به موجب آن از صادرات نفت عراق جلوگیری می کرد. این تحریم ها موجب سختی اوضاع زندگی و نابودی اقتصاد و زیربنای عراق شد و بحران انسانی در عراق به وجود آورد. تنها قاچاق کالا در مرز سوریه و کمک های انسانی باعث بهبود نسبی این بحران میشد. سرانجام سازمان ملل در تاریخ ۱۸ آذر ۱۳۷۵ (۱۹۹۶) به دولت عراق اجازه داد تا مقدار محدودی از نفت خود را در ازای دریافت غذا و دارو به فروش برساند تا مردم این کشور از وضعیت بحرانی خارج شوند. این جنگها تنها توانست وضعیت اقتصادی عراق را به نابودی بکشاند، و مأموران سازمان ملل را برای خلع سلاح به عراق بیاورد. سرانجام در سال ۲۰۰۳ آمریکا بنا به دلیل خلع سلاح ارتش این کشور به عراق حمله نمود و رژیم بعثی عراق سقوط کرد.

ساختار حکومت عراق

با اشغال عراق توسط نیروهای آمریکا در سال ، رژیم بعث این کشور فروپاشید و به تدریج با برگزاری دو انتخابات پارلمانی و یک انتخابات همه پرسی قانون اساسی ، نظام سیاسی جدید عراق شکل گرفت . براساس قانون اساسی دایمی جدید عراق ، این کشور دارای نظام جمهوری دموکراتیک فدرال است و نظام حکومتی آن پارلمانی است

اعضای پارلمان به واسطه انتخابات به صورت مستقیم از سوی مردم تعیین می شوند و پارلمان نیز شورای ریاست جمهوری ، متشکل از رئیس جمهور و دو معاونش را انتخاب می کند . رئیس جمهور نیز نخست وزیر را مسئول تشکیل کابینه می کند . به دلیل تنوع قومی و مذهبی و مشارکت نمایندگان تمام گروه ها در پارلمان ، پست های سیاسی حکومت و هیات دولت بین احزاب و گروه های مختلف طبق میزان نمایندگانی آنها تقسیم می شود . در حال حاضر نخست وزیر شیعه ، رئیس جمهور کرد و رئیس مجلس در عراق سنی مذهب است دولت عراق فدرال و متشکل از یک دولت مرکزی در بغداد و ایالات ها و واحدهای فدرال خواهد بود ، اما اکنون تنها یک دولت فدرال کردی در شمال عراق حاکمیت دارد . وظایف و حاکمیت دولت بین دولت مرکزی و واحدهای فدرال تقسیم می شود و تشکیل واحدهای فدرال براساس نظرات اعمالی مردم استان ها و از طریق انتخابات صورت خواهد گرفت.

قوای حکومتی شامل قوه قضائیه ، قوه مجریه و قوه مقننه می باشد و در حال حاضر از نماینده پارلمان حدود کرسی در اختیار شیعیان است و ائتلاف عراق یکپارچه که عمدتاً متشکل از احزاب و گروه های اسلامی شیعی چون حزب الدعوة ، مجلس اعلی و گروه صدر است ، بر پارلمان عراق مسلط می باشد . نخست وزیر کنونی شیعی مذهب عراق ، نوری مالکی نیز از اعضای ارشد حزب الدعوة می باشد.

تاریخچه سیاسی

- ۱۹۱۹ استقلال از حکومت عثمانی
- ۱۹۲۰ تصرف عراق توسط بریتانیا (تشکیل سه ولایت موصل در شمال - بغداد در مرکز بصره - در جنوب)
- ۱۹۶۸ حاکمیت حزب بعث سوسیالیستی عربی از جمله صدام حسین
- ۱۹۸۰ جنگ عراق با ایران
- ۱۹۹۱ جنگ عراق با کویت
- ۲۰۰۱ تشکیل حکومت خودمختار اقلیم کردستان در شمال عراق
- ۲۰۰۳ تهاجم نظامی ایالات متحده آمریکا و هم پیمانانش و سرنگونی حکومت صدام
- ۲۰۰۴ تاکنون دولت و پارلمان عراق که برگرفته از آراء عمومی مردم و براساس حضور همه احزاب شکل گرفته است به صورت دموکراتیک بر این کشور حاکمیت دارد.

شرایط ویژه سیاسی عراق ایجاب می کند تا جهت موفقیت های اقتصادی ، تجاری و سرمایه گذاری در بازار آن کشور با اعضای گروه های اجتماعی ، سیاسی ، اقتصادی و بازرگانی ارتباطات موثری برقرار گردد.

روابط خارجی عراق

عراق و ایالات متحده در ۲۷ آبان ۱۳۸۷ اقدام به امضای موافقت نامه وضعیت نیروها کردند . این موافقت نامه بخشی از موافقت نامه وسیع تر چارچوب راهبردی تلقی می شود . در بخشی از این موافقت نامه آمده است « دولت عراق خواستار آن است » که نیروهای ایالات متحده

به طور موقت در عراق بمانند تا «امنیت و ثبات را حفظ کنند». نیروهای آمریکایی طبق این موافقت نامه هنگامی که در پایگاه های خود نیستند یا به مأموریت رفته اند تحت حوزه قضایی عراق قرار می گیرند.

عراق در ۲۴ بهمن ۱۳۸۷ رسماً ۱۸۶مین به عضویت کنوانسیون بین المللی منع جنگ افزارهای شیمیایی درآمد. این کشور بر اساس مفاد این پیمان ، به عنوان عضوی تلقی می شود که میزان سلاح های شیمیایی خود را اعلام کرده است. از آن جا که عراق خیلی دیر به این کنوانسیون پیوسته است ، از شمول کشورهایی که در جدول زمانی نابودی سلاح های شیمیایی قرار دارند خارج است.

روابط ایران و عراق با تشکیل دولت جدید عراق در سال ۱۳۸۴ تا بالاترین حد افزایش پیدا کرد. نخست وزیر نوری المالکی و جلال طالبانی بارها از ایران دیدن کردند تا همکاری های دوجانبه در تمام زمینه ها بین دو کشور افزایش یابد. روابط بعد از مالکی نیز همچنان خوب تلقی می شود.

روابط عراق و ترکیه پرتنش است که دلیل اصلی آن حکومت اقلیم کردستان می باشد. در مهر ۱۳۹۰ پارلمان ترکیه قانونی را تصحیح کرد که طبق آن نیروهای ترکیه می توانند برای تعقیب شورشیان کرد وارد عراق شوند.

روابط ایران و عراق

فرهنگ

فرهنگ در عراق قدمتی چند هزار ساله و به اندازه عمر پیدایش نخستین تمدنها در میان رودان دارد. صور فرهنگی از قبیل نقاشی، مجسمه سازی، قالی بافی، شاعری و بالاخص معماری همواره نزد مردم این سرزمین از محبوبیت و مقبولیت بالایی برخوردار بوده است و بیشترین تعداد عالمان و هنرمندان جهان عرب را می توان متعلق به این منطقه دانست.

سومریان که اولین اقوام ساکن در این منطقه بودند را می توان بنیانگذاران فرهنگ عراق نامید. بعد از آن تا مدت ها زبان و فرهنگ اقوام سامی که همسایه های غربی و جنوبی عراق را تشکیل می دادند، در عراق مورد استفاده قرار می گرفت. با گسترش قلمرو امپراطوری ایران، فرهنگ عراق تحت تاثیر فرهنگ ایران قرار گرفت. با پیدایش اسلام از شبه جزیره عربستان و گسترش آن به تمام خاورمیانه، عصری جدید در زندگی مردم این منطقه آغاز شد که برگرفته از علوم، مدنیت و هنر اسلامی بود. خلافت عباسیان نیز برهه ای تاریخی به شمار می رود که در شکل گیری و شکوفایی فرهنگی مردم این سرزمین نقش بسزایی داشته است. با قدرت گرفتن امپراطوری عثمانی دوره ای جدید در گسترش و پیشرفت فرهنگ و تمدن در این ناحیه رقم خورد. با پایان یافتن جنگ جهانی اول و سلطه امپراطوری بریتانیا بر این کشور، فرهنگ این کشور تا حدودی تحت تاثیر فرهنگ غرب قرار گرفت.

فرهنگ در عراق قدمتی چند هزار ساله و به اندازه عمر پیدایش نخستین تمدنها در میان رودان دارد. صور فرهنگی از قبیل نقاشی، مجسمه سازی، قالی بافی، شاعری و بالاخص معماری همواره نزد مردم این سرزمین از محبوبیت و مقبولیت بالایی برخوردار بوده است و بیشترین تعداد عالمان و هنرمندان جهان عرب را می توان متعلق به این منطقه دانست.

سومریان که اولین اقوام ساکن در این منطقه بودند را می توان بنیانگذاران فرهنگ عراق نامید. بعد از آن تا مدت ها زبان و فرهنگ اقوام سامی که همسایه های غربی و جنوبی عراق را تشکیل می دادند، در عراق مورد استفاده قرار می گرفت. با گسترش قلمرو امپراطوری ایران، فرهنگ عراق تحت تاثیر فرهنگ ایران قرار گرفت. با پیدایش اسلام از شبه جزیره عربستان و گسترش آن به تمام خاورمیانه، عصری جدید در زندگی مردم این منطقه آغاز شد که برگرفته از علوم، مدنیت و هنر اسلامی بود.

خلافت عباسیان نیز برهه ای تاریخی به شمار می رود که در شکل گیری و شکوفایی فرهنگی مردم این سرزمین نقش بسزایی داشته است. با قدرت گرفتن امپراطوری عثمانی دوره ای جدید در گسترش و پیشرفت فرهنگ و تمدن در این ناحیه رقم خورد. با پایان یافتن جنگ جهانی اول و سلطه امپراطوری بریتانیا بر این کشور، فرهنگ این کشور تا حدودی تحت تاثیر فرهنگ غرب قرار گرفت.

کشور عراق از نظر ساختار اجتماعی فرهنگی به سه حوزه کاملاً متفاوت قابل تقسیم است. در حوزه مرکزی عراق اعراب سنی، در شمال و شرق کردها و در جنوب شیعیان سکونت دارند و هر کدام از این گروه ها دارای شاخصه های فرهنگی و اجتماعی خاص خود هستند. البته در کنار این سه گروه اصلی، هویت های فرهنگی اجتماعی کوچک تری نظیر ترکمن ها، آشوری ها و یزیدی ها نیز وجود دارند که دارای فرهنگ و عقاید متمایزی می باشند.

شیعیان که اکثریت جمعیت عراق را تشکیل می دهند، بیشتر در مناطق جنوبی و مرکزی عراق سکونت دارند. وجود مقبره امامان شیعی در شهرهای مقدس عراق همچون کربلا و نجف، و همچنین وجود حوزه علمیه نجف و در نتیجه حضور دایمی علمای شیعی در این شهرها باعث تقویت فرهنگ شیعی شده است و این امر شیعیان عراق را از نظر فرهنگی به ایرانیان شیعی مذهب نزدیک ساخته است.

اعراب سنی بخش دیگری از ساختار فرهنگی اجتماعی عراق را تشکیل می دهند. این بخش از ساختار فرهنگی عراق براساس قومیت عربی و مذهب سنی ایجاد شده و به دلیل حاکمیت اقلیت اعراب سنی در طول دهه های گذشته در عراق تقویت شده است. گرایش ها و عصبیت

عربی این بخش از فرهنگ عراق بسیار قدرتمند بوده و پان عربیسم به عنوان یک ایدئولوژی سیاسی فعال در عراق و حتی جهان عرب در این فرهنگ ریشه داشته است. این بخش از ساختار فرهنگی عراق به دلیل حمایت های نظام سیاسی در پی تسلط بر سایر بخش ها و همسان سازی فرهنگی بوده است.

کردها عموماً در مناطق بلند شمالی، دره های مجاور آن و در چهار استان سلیمانیه، اربیل، دهوک و کرکوک (تمیم) دیاله و واسط زندگی می کنند. به غیر از این مناطق که اکثریت قریب به اتفاق کرد هستند، کردها در مناطق مجاور نیز پراکنده اند و جمعیت انبوهی از آنان تا حدود کوت هم پخش شده اند. اصولاً پیوند و همبستگی کردها، قبیله ای است.

قبایلی چون هرکی، سورچی و زیباری توانسته اند هنوز پیوستگی بدوی سنتی خود را حفظ کنند. اکثر کردها سنی مذهب هستند و تنها بخشی از آن ها تحت عنوان کردهای فیلی، که در استان دیاله سکونت دارند، شیعی مذهب هستند.

پس از جنگ کویت و عراق و وضع ممنوعیت پرواز عراق به بالای خط ۲۳ درجه در سال ۱۹۹۱ کردهای عراق عملاً توانستند حکومت خود را تأسیس نمایند و با حل اختلافات گروهی و قیام علیه حکومت بعث حکومت منطقه را به عهده گرفتند که کردها این خیزش را «راپه رین» می نامند. پس از ده سال و با حمله مجدد آمریکا به عراق در شمال و شمال شرقی عراق که به کردستان عراق معروف است کردها حکومت خود مختار در جمهوری فدرال عراق به طور رسمی تشکیل دادند. در سال ۲۰۰۵ و ۲۰۰۶ نیز ریاست جمهوری و وزارت امور خارجه عراق توسط کردها اداره می گردد.

جغرافیای فرهنگی عراق

سرزمین شام به عنوان پایتخت خلافت سلامی؛ به علت اینکه امویان؛ نه خودشان زمینه های فکری جالبی داشتند، و نه مشاورینی شایسته در دستگاه حکومتی ایشان بود، هیچگاه نتوانست مرکز علم و دانش قرار گیرد و به تبع آن بنیامیه نیز در پیشرفت علوم چندان کوششی از خود نشان نمیدادند. اما با روی کار آمدن عباسیان در عراق، و نزدیکی مقرر خلافت به مراکز فرهنگی ایران (مداین و جندی شاپور) و همچنین رها، و کوفه و بصره، که از زمان خلافت علینبیطالب میراثدار فعالیتهای علمی بود، جنبش فرهنگی و علمی بینظیری را در این منطقه رقم زد (یادگاری، ۱۳۵۶، صص ۱۳۸، ۱۳۷). چنانکه جرجی زیدان در مورد مشهورترین پایتخت عباسیان، یعنی، بغداد آورده است: که این شهر برخلاف شهرهای نامی دنیا که با نیروی لشگری و زور و سرنیزه بر دنیا سروری داشتند، ولی خلفای بغداد بواسطه تمدن پویایی که داشتند بر مردم حکومت میکردند (زیدان، ۱۳۶۹، صص ۲۶).

یعقوبی در کتاب البلدان خود، این پویایی فرهنگی منطقه عراق و به خصوص مناطق مرکزی آن یعنی شهر بغداد را حاصل، اعتدال هوا و حاصلخیزی زمین و گوارا بودن آب این سرزمین، ذکر میکند، که باعث شده مردم آن خوشخو و خوشفهم باشند و در دانش و فهم و اندیشه و حسن تشخیص و.... بر دیگر مردمان برتر باشند. چنانکه به گفته خود او؛ «داناتر از دانای ایشان دانایی نیست، و نه از راویشان روایت شناستری، و نه از متکلمشان جدلکنندهرتری و نه از نحویشان اعراب شناستری، و نه از قاریشان قاریتری، و نه از پزشکشان حاذقتری، و نه از خوانندهشان ماهرتری، و نه از صنعتگرشان ظریفکارتری، و نه از نویسندیشان خوشنویستری و غیره.....» (یعقوبی، ۱۳۴۷، صص ۵، ۶).

مهمترین مراکز تمدنی و علمی فرهنگی عراق، شهرهای کوفه، بصره و بغداد بودند، بطوریکه مقدسی آنها را شهرهایی «پر فقیه» و دارای قاریان، ادیبان، پیشوایان و شاهان بسیار توصیف میکرد (مقدسی، ۱۳۶۳، صص ۷۴).

قبل از تأسیس مراکز رسمی برای آموزش علوم در جهان اسلام، مساجد این مکان را برای جویندگان علم فراهم میآورد. از مهمترین مساجد عراق در این زمینه، مساجد جامع کوفه و بصره بودند. در کوفه با حکومت علینبایی-طالب، شکوفایی فرهنگی و جنبش علمی این شهر به مرکزیت مسجد جامع آن آغاز شد. در ادامه و در آغاز دولت عباسی از مراکز مهم حل و عقد علوم و معارف اسلامی گردید. در بصره نیز مسجد جامع این شهر، از مهمترین مراکز، جریانات فکری و سیاسی محسوب میشد، بطوریکه نهضت معتزله که تأثیرات عمیقی در جریانات سیاسی و فرهنگی قرن سوم داشت، نخست در مسجد جامع بصره پدیدار گشت (غنیمه، ۱۳۷۲، صص ۶۴). با تأسیس خلافت عباسی، بغداد نیز با پاینخت شدن، به مرکز بزرگ فرهنگی تبدیل شد و موطن مکاتب فقهی حنفی و حنبلی بود. همچنین بیتالحکمه مرکز مرکز پژوهش و ترجمه بعضی تجارب علمی در زمینه های ریاضیات و طب و غیره بود، آن را به مرکز فرهنگ مشرق زمین بدل میکرد. در این میان، موانع حضور ایرانیان در دستگاه خلافت که با سرنگونی امویان برداشته شد، موجب شد تا میراث فرهنگی و تمدنی خود را به عراق منتقل کنند و پویایی فرهنگ این منطقه را به ارمغان آورند. اوج ترقی و گشایش فرهنگی عراق در قرن سوم بود که با خصیصه هایی چون؛ نهضت ترجمه، بیت الحکمه و به وجود آمدن نحله های کلامی مانند؛ معتزله همراه بود و اتفاقاً در همین گیرودار ایرانیان، که نمایندگیشان در این زمان بر عهده خاندان طاهری در عراق بود نقش برجستهای ایفا کردند و رد پای آنان در تمام این جریانات به وضوح نمایان بود.

اقتصاد عراق

اقتصاد عراق وابستگی شدیدی به نفت دارد و به عبارتی بر پایه اقتصاد نفت است. حدود ۹۵ درصد از کل درآمدهای عراق از فروش نفت این کشور حاصل می‌شود. جنگ‌های متعدد عراق و تحریم‌های بین‌المللی دراز مدت باعث عقب ماندن اقتصاد عراق شده است. عراق طی چند دهه گذشته شاهد آشفتگی‌های سیاسی، اجتماعی و اقتصادی زیادی بوده است. این مسئله بحران مالی را به دنبال داشت. با نگاهی به جنگ هشت ساله با ایران در سالهای ۱۹۸۰-۱۹۸۸ و عواقب مختل شدن و از بین رفتن صنعت نفت، علاوه بر این، از بین رفتن ذخایر نفتی که در طول سالیان متمادی مورد تجاوز قرار گرفت، بود. پس از آن، به دنبال حمله به کویت در سال ۱۹۹۰ و قیمت سنگین تحریم‌های بین‌المللی که سالها تحمیل شده بود در نتیجه آن حمله بود. این وقایع منجر به انبوهی از بدهیهای عظیم بین‌المللی شد که اقتصاد کشور را که زمانی رونق بخش بود، ویران کرد. صرف نظر از آشفتگی‌ها و حوادث ناگوار، بهبود فضای امنیتی و دستیابی به ثبات منجر به افزایش سرمایه‌گذاری‌های خارجی و داخلی شد. در همین زمان، دولت عراق پس از آنکه به اوج خود در تمام مدت ۷۶.۵۵٪ در آگوست ۲۰۰۶ رسید، به رکورد کم ۶.۳۷٪ در اکتبر سال ۲۰۰۹ توانست تورم را تحت کنترل نگه دارد. عرضه پول بیشترین عامل تورم را تشکیل می‌دهد و از نظر آماری در سطح ۱٪ قابل توجه است. برآوردهای بلند مدت تصریح می‌کنند که عرضه پول مهمترین عامل تعیین کننده تورم در عراق در طی دوره ۱۹۹۵-۲۰۱۵ است و همانطور که از نظر آماری در سطح ۱٪ اعلام شده است. در حقیقت افزایش یک واحد باعث تغییر ۵۹ درصدی تورم می‌شود. دومین عامل مهم تورم واردات است. ضریب واردات همانطور که انتظار می‌رود مثبت است و از نظر آماری نیز قابل توجه است. این امر با این واقعیت قابل توضیح است که عراق کشور کوچکی است و به منظور بستن فاصله بین عرضه و تقاضای بازار، به واردات کالاها و خدمات آن بستگی دارد. به نظر می‌رسد نرخ واقعی ارز دارای علامت منفی بوده و از نظر آماری نیز در سطح ۱ درصد قابل توجه است، و این نشان می‌دهد که ارزش دینار عراق توانایی مهار تورم در طولانی مدت در عراق را دارد.

منابع آبی عراق و چالش‌های پیش روی آن

دو رود دجله و فرات که اهمیت زیادی در استمرار زندگی اقتصادی، اجتماعی، و جمعیتی عراق دارند از کوه‌های ترکیه سرچشمه می‌گیرند؛ از آنجا که هرگونه تغییر در مسیر این رودها و یا میزان آب دهی آن‌ها، تأثیری منفی بر زیر بنای اقتصادی عراق دارد، نحوه تقسیم آب این دو رود همواره یکی از محورهای اساسی گفتگوهای عراق با ترکیه بوده است. (بیومونت، بلیک، مالکوم، استاف، ۱۳۶۹، مدیرشانه چی، رمضان زاده، آخشینی، صفحه ۳۵۳) منازعات آبی بر سر فرات از ۱۹۶۲ و پروژه گاب آغاز شد که موجب ساختن ۲۲ سد و ۱۹ توربین برای ترکیه شد. سوریه و عراق هر دو به این امر اعتراض کردند ولی بحران اصلی در ۱۹۹۰ به دنبال بسته شدن آب فرات برای آب‌گیری سد آتاتورک آغاز شد. به این صورت ترکیه را می‌توان به عنوان چالشی در مسیر منابع آبی عراق دانست. اروند رود که برای هر دو کشور ایران و عراق ارزش نظامی و اقتصادی دارد و همواره مورد مناقشه بوده از دیگر چالش‌های پیش روی عراق است به طوری که یکی از دلایل اصلی جنگ ۸ ساله بر علیه ایران بود. اگرچه پس از جنگ رژیم بعثی مجدداً به عهدنامه تن دادو در حال حاضر هم عراق جدید در شرایطی نیست که آن را لغو کند، اما سخنان جدال آمیز جلال طالبانی و برخی سران عراقی می‌تواند این مسئله را دوباره مطرح کند.

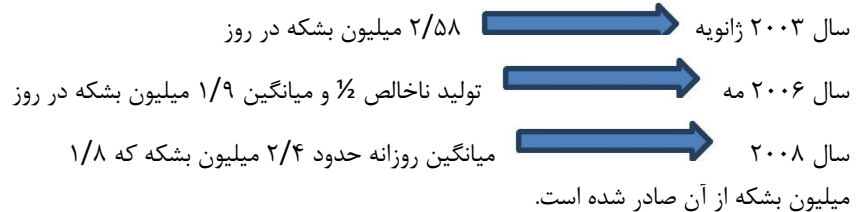
۳. ذخایر نفتی عراق

عراق حدود ۱۱۵ میلیارد بشکه نفت خام ذخیره دارد که در این زمینه بعد از عربستان سعودی، کانادا و ایران، چهارمین کشور جهان محسوب می‌شود. عراق حدود ۱۱ درصد از ذخایر جهانی را در اختیار دارد، ولی تنها ۱۷ حوزه از ۸۰ حوزه نفتی عراق توسعه یافته و تجهیز شده اند که معروف ترین آن‌ها حوزه نفتی کرکوک در شمال و حوزه نفتی الرمیله در جنوب هستند. بیش از ۶۵ درصد از ذخایر نفتی عراق در جنوب آن کشور قرار دارد. (www.EIA.gov)

در مورد ذخایر نفت عراق برخی تخمین‌ها نشان می‌دهد که این میزان فقط ۱۰ درصد ذخایر شناخته شده عراق است. برای مثال: در اوت ۲۰۰۴ قصبان، وزیر نفت عراق اعلام کرد که ذخایر تأیید نشده ای به میزان ۲۱۴ میلیارد بشکه در عراق وجود دارد. (قربانی، حسن زاده، صفحه ۷) به هر صورت ذخایر نفتی عراق به شدت در حال توسعه است و این مساله به آسانی می‌تواند از افزایش تولید حمایت کند. لازم به ذکر است که کیفیت نفت عراق هم بسیار بالا است API و چگالی و سنگینی نفت عراق بین (نفت سنگین) و ۳۵۰ (نفت متوسط - سبک) قرار دارد. (www.EIA.gov) در سال ۲۰۰۹ وزیر نفت عراق اعلام کرد که ذخایر نفتی عراق با افزایش ۳۰ درصدی به ۱۴۳/۱ میلیارد بشکه رسیده است، هرچند این افزایش محتمل بوده، اما زمان و نحوه اعلام آن این شائبه را تقویت کرده که انگیزه‌های سیاسی بیش از دلایل فنی در این افزایش تأثیر داشته است. (قربانی، صدیق محمدی، صفحه ۸۷)

۴. وضعیت تولید نفت در عراق

نقطه اوج تولید نفت عراق در دسامبر سال ۱۹۷۹ و معادل ۳/۷ میلیون بشکه در روز بوده. در ژوئیه ۱۹۹۰ و کمی قبل از آغاز تهاجم به کویت به ۳/۵ میلیون بشکه در روز رسیده است. اما از ۱۹۹۱ که تولید به علت وقوع جنگ به شدت کاهش یافته بود، میزان تولید به کندی افزایش می یافت و در سال ۱۹۹۶ فقط ۶۰۰ هزار بشکه در روز بود، که با پذیرش قطعنامه ۹۵۶ سازمان ملل توسط عراق (برنامه نفت در برابر غذا) رو به افزایش نهاد. در سال ۱۹۹۷ به ۱/۲، سال ۱۹۹۸ به ۲/۲ میلیون و در سال ۱۹۹۹ تا ۲۰۰۰ به حدود ۲/۵ میلیون بشکه در روز افزایش یافت.

عراق در ژانویه سال ۲۰۰۹ طی مناقصه‌هایی سعی در افزایش تولید خود کرد. در سال ۲۰۱۰ هم با مقداری کاهش، تولید نفت عراق به ۲/۳ میلیون بشکه رسید.
(آمار از سایت سازمان اطلاعات انرژی EIA استخراج شده است)

۵. ذخایر و تولید گاز عراق

عراق با داشتن ۱۱۲ تریلیون فوت مکعب گاز در رتبه دهم جهان قرار دارد و در خاورمیانه پس از ایران، قطر و امارات متحده عربی و عربستان سعودی، بیشترین منابع گاز متعلق به این کشور است. (سلطانی نژاد، حاجی یوسفی، ۱۳۸۶، صفحه ۱۳۳) حدود ۷۰ درصد از ذخایر گاز عراق در بصره است. میزان تولید گاز طبیعی عراق از ۸۱ میلیارد فوت مکعب در سال ۲۰۰۳ به ۵۲۲ میلیارد فوت مکعب در سال ۲۰۰۸ رسید. قسمتی از این گاز برای تولید برق استفاده و قسمتی نیز به چاه‌های نفت تزریق می‌شده است. تخمین زده می‌شود که حدود یک میلیارد فوت مکعب در روز به علت شعله ور شدن تلف می‌شود!! (قربانی، صدیق محمدی، ۱۳۸۷، صفحه ۱۱۱) لازم به ذکر است بیشتر ذخایر گازی عراق در دو میدان رمیله و زبیر از نوع گاز همراه با نفت است.

۶. چشم انداز گاز طبیعی عراق

بر اساس اعلام معاون وزیر نفت عراق در ۱۴ آوریل ۲۰۱۰ احتمال دارد این کشور با افزایش تولید گاز میزان صادرات گاز خود را تا سال ۲۰۱۶ به بیش از ۲۵ میلیارد متر مکعب در سال افزایش دهد. گاز عراق از میدان‌های جنوبی این کشور به ترکیه و سپس با خط لوله نابوکو به اروپا صادر خواهد شد که تا سال ۲۰۱۴ به بهره برداری می‌رسد. همچنین عراق در حال بررسی موضوع صادرات گاز مازاد از طریق خط لوله عربی است. (آذری، ابراهیمی، ۱۳۸۶، صفحه ۱۹۷)

۷. چالش‌های پیش روی انرژی عراق

جنگ در عراق یکی از شوک‌های مهم اقتصادی عظیم در خاورمیانه بود که تأثیرات مستقیم آن بر عراق قابل توجه است. با این که جنگ رسمی علیه عراق سریع پایان یافت، حملات خراب کارانه و خشونت بار در این کشور از اواخر ۲۰۰۳ شدت یافت و همچنان ادامه دارد، که این مساله روند سریع بهبود اقتصادی و بازسازی را در عراق با مانع مواجه کرده است. در جریان حمله نظامی ۲۰۰۳ به عراق اقتصاد این کشور از درون متلاشی شد. در سال ۲۰۰۴ تولید ناخالص داخلی عراق به میزان ۱۲ میلیارد دلار آمریکا کاهش یافت. در سال ۲۰۰۴ تولید ناخالص داخلی عراق بهتر شد و به ۲۱ میلیارد دلار رسید. سرانه درآمد این کشور حدود ۷۸۰ دلار آمریکا افزایش یافت، که تقریباً تمام این میزان رشد از بخش نفت بوده که بیش از ۹۷ درصد صادرات و دریافتی‌های بودجه را تشکیل می‌دهد. اصلاحات در عراق (وضع قوانین جدید - سیاست‌های پولی و مالی - ورود دینار جدید عراقی به بازار - اصلاحات سیاسی و ...) می‌تواند به اقتصاد این کشور کمک کند و همچنین باعث رشد استخراج و درآمدهای حاصل از انرژی این کشور شود. اما چالش‌هایی جدی نیز در مقابل اصلاحات وجود دارد مانند: نرخ بالای بیکاری - فقر گسترده - نظام ضعیف حمایت اجتماعی - شرایط امنیتی بی ثبات و ...

(بانک جهانی، ۱۳۸۷، ترجمه حسینی، صفحه ۳۵) درگیری و اختلاف بر سر چگونگی کنترل و تقسیم درآمدهای نفتی بین شمال و جنوب و کردها و حکومت مرکزی - فرسودگی خطوط لوله و تاسیسات نفتی نیز از دیگر چالش‌های پیش روی انرژی عراق است. (تحولات نفت عراق، مجله اقتصاد انرژی، شماره ۵۴ و ۵۵)

۸-۱. برق عراق

میزان برق تولیدی عراق در سال ۲۰۱۱ حدود ۶۰۰۰ مگاوات است که طبق گفته های وزیر برق تولیدی که شامل مقدار برق صادراتی این کشور و برق مورد نیاز در داخل است تا آوریل سال ۲۰۱۳ به ۱۲/۳۳۰ مگاوات افزایش خواهد یافت. (آذری، ابراهیمی، ۱۳۸۶، صفحه ۲۰۰) میزان برق تولیدی عراق در حال حاضر جواب گوی نیاز بخش صنعت، مصارف شهری و خانگی و سایر بخش ها نیست و حدود ۹۰۰۰ مگاوات است. کارشناسان معتقدند که میزان برق مورد نیاز عراق در شرایط کنونی

۱۴۰۰۰ مگاوات است که این مقدار بسیار بیشتر از برق تولیدی کنونی عراق است. (۳) تیر ۱۳۸۹، www.islamtimes.org) چالش های زیادی در مقابل برق عراق وجود دارد که باعث شده است قطع شدن مکرر برق و خاموشی های متوالی را در این کشور شاهد باشیم. از جمله این چالش ها وضعیت امنیتی شکننده این کشور است، همچنین کمبود منابع مالی لازم و خرابی بسیاری زیر ساخت های انرژی برق در عراق در طول جنگ. (۱۳ فروردین ۱۳۸۵، www.aftabir.com) مشکلات دیگری نظیر چپاول و غارت، کمبود ماموران امنیتی، قطع تأمین سوخت نیروگاه ها، مشکلات بهینه سازی تاسیسات، کمبود آموزش کارگران و عدم دسترسی به تکنولوژی روز از دیگر چالش های پیش روی برق عراق است. (قربانی، صدیق محمدی، صفحه ۱۱۴)

۸-۲. انرژی هسته ای در عراق

عراق قصد دارد با تخریب و نابودی تاسیسات هسته ای قدیمی، برنامه هسته ای جدیدی را آغاز کند. به نقل از روزنامه القبس چاپ کویت، فؤاد موسوی رئیس کمیته انرژی هسته ای عراق گفت: بغداد قصد دارد تاسیسات هسته ای (لاما)ی خود را به طور کامل تخریب و نابود کند. نیروگاه تموز زیرمجموعه تاسیسات هسته ای لاما در نزدیکی بغداد است. این نیروگاه در سال ۱۹۸۱ در حمله هوایی اسرائیل به عراق تخریب شده بود. نیروگاه تموز توسط دولت فرانسه ساخته شده بود. غرب قبل از این دولت وقت عراق را متهم کرده بود قصد دارد بمب اتمی تولید کند. فؤاد موسوی رئیس کمیته انرژی هسته ای عراق گفت: تخریب و نابودی کامل تاسیسات لاما بخشی از برنامه ای است که براساس آن تمامی تاسیسات هسته ای ساخته شده برای اهداف غیر صلح آمیز در دوره صدام، تخریب می شوند. وی افزود: دولت عراق پس از تخریب تاسیسات هسته ای قدیمی، در حال بررسی برنامه هسته ای صلح آمیز است. موسوی ادامه داد: در هفته های آینده، تدوین قانون شورای انرژی هسته ای عراق به پایان می رسد که پس از آن، اجرای برنامه هسته ای صلح آمیز عراق، آغاز خواهد شد. (www.antilusifer.com)

۹. قانون جدید نفت عراق و منافع جمهوری اسلامی ایران ۱- قانون جدید نفت عراق و کاهش قدرت اوپک: اقتصاد ایران

یک اقتصاد دولتی وابسته به نفت

است، قانون جدید نفت عراق فضا را برای خصوصی سازی بخش نفت و حضور سرمایه گذاران مهم نفتی به ویژه آمریکایی ها و انگلیسی ها در این کشور را فراهم می کند. از سوی دیگر هیچ تعهدی برای رعایت سهمیه بندی های تولید برای این شرکت های بین المللی مطرح نشده است که این امر می تواند به توسعه سریع میادین نفتی عراق و افزایش تولید بدون رعایت تعهدات عراق در اوپک منجر شود و این قدرت اوپک را به شدت کاهش می دهد و قدرت قیمت گذاری نفت اوپک را محدود می کند و در نتیجه ایران به عنوان یک کشور نفتی تحت تأثیر قرار می گیرد.

۲- تأثیر این قانون بر سرمایه گذاری خارجی در بخش نفت ایران: خصوصاً شرایطی که به سرمایه گذاران اجازه می دهد بر اساس سیستم مشارکت در تولید سرمایه گذاری کنند تأثیر مستقیمی بر کاهش سرمایه گذاران خارجی در بخش نفت ایران دارد.

۳- تأثیر بر صنعت پتروشیمی ایران: مراکز اصلی صنعت پتروشیمی عراق در بصره به ایران نزدیک است و می تواند از بخش های اولویت دار دو طرف برای همکاری اقتصادی باشد، اما قانون جدید، صنعت نفت و به تبع آن پتروشیمی را در دسترس شرکت های بین المللی می گذارد، بنابراین با توجه به توان بالای این شرکت ها همکاری ایران و عراق در صنعت پتروشیمی هم به چالش کشیده می شود.

۴- راه کارهای پیشنهادی برای کنترل تهدیدات احتمالی اجرایی شدن این قانون برای منافع ملی ایران: ایران برای کاهش این تهدیدات باید همراهانی داشته باشد زیرا دخالت مستقیم در تصویب نهایی و اجرای این قانون در عراق برای ایران مشکل و پر هزینه است. لذا باید راستای شفاف سازی قانون نفت عراق گام بردارد. شفاف سازی در سه حوزه زیر قابل انجام است:

الف: شفاف سازی در زمینه جوانب این قانون بین کشورهای اوپک ب: همکاری با کشورهای غیر عضو سازمان اوپک

ج: تلاش برای شفاف سازی مستقیم ایران در داخل عراق (قربانی، حسن زاده، ۱۳۸۸، صفحه ۱۰۸)

۱۰. چشم انداز آینده انرژی عراق تا ۲۰۱۵

تخمین زده می شود عراق تا سال ۲۰۱۷، برای افزایش تولید نفت خود به ۵ میلیون بشکه در روز، به ۲۰ - ۳۰ میلیارد دلار سرمایه گذاری خارجی نیاز دارد، این در حالی است که سرمایه گذاری خارجی در این بخش اندک و کمتر از آن است که بتواند سطح تولید کنونی را حفظ کند. (خسروی ، ۱۳۹۰، صفحه ۱۷۸) قابل ذکر است که بر اساس برخی پیش بینی ها و اظهارات مقامات بلند پایه عراقی از جمله وزیر نفت این کشور، عراق می تواند دهه آینده توان تولید نفت خود را تا سطح ۱۲ میلیون بشکه در روز هم افزایش دهد! اما پیش بینی های دیگری نظیر پیش بینی دانشگاه آپسالا در سوئد حداکثر توان تولید عراق تا سال ۲۰۵۰ را حدود ۶ میلیون بشکه در روز برآورد کرده اند. البته در این میان نقش میادین عظیم و فوق عظیم بسیار برجسته است. (قربانی، صدیق محمدی، ۱۳۸۷، صفحه ۸۲) به هر صورت چیزی که مشخص است تولید عراق بین سال های ۲۰۰۱ تا ۲۰۲۵ با افزایش عمده ای همراه خواهد بود. در این مورد EIA پیش بینی می کند که ظرفیت تولید عراق ۲/۶ میلیون بشکه در روز در سال ۲۰۲۵ افزایش یابد. از زمان سقوط صدام حسین، منابع مختلف دیگری هم در مورد افزایش بسیار سریع تولید تا سطح ۶ میلیون بشکه و یا حتی ۹ میلیون بشکه در روز سخن گفته اند که البته با ادامه اشغال عراق و آشوب هایی که در این کشور به وجود آمده است، این پیش بینی ها جای تردید دارند. (آذری، ابراهیمی، ۱۳۸۶، صفحه ۱۸۷).

نتیجه گیری

نفت به عنوان مهم ترین انرژی و تأثیر گذارترین مؤلفه بر اقتصاد این کشور از اهمیت زیادی برخوردار است. عراق در زمینه ذخایر انرژی چهارمین کشور جهان محسوب می شود. ذخایر نفتی عراق به شدت در حال توسعه است و این مساله به آسانی می تواند از افزایش تولید حمایت کند. وضعیت عراق به عنوان یک تولید کننده گاز نا مطمئن است، EIA برآورد می کند که عراق ۱۱۰ تریلیون فوت مکعب «TCF» ذخیره ثبت شده گاز طبیعی و حدود ۱۵۰ tcf ذخایر محتمل دارد. حدود ۷۰ درصد از ذخایر گاز طبیعی عراق وابسته می باشد (گاز طبیعی همراه با نفت) و بقیه متشکل از گاز غیر همراه «۲۰ درصد» و گاز شلمچی «۱۰ درصد» است. قانون جدید نفت عراق تأثیراتی بر منافع جمهوری اسلامی ایران می گذارد که به عنوان مثال می توان از موارد زیر نام برد: کاهش قدرت اوپک - تأثیر این قانون بر سرمایه گذاری خارجی در بخش نفت ایران - تأثیر بر صنعت پتروشیمی ایران - همچنین برای کنترل تهدیدات احتمالی اجرایی شدن این قانون برای منافع ملی ایران می توان راه کارهایی پیشنهاد داد:

الف: شفاف سازی در زمینه جوانب این قانون بین کشورهای اوپک

ب: همکاری با کشورهای غیر عضو سازمان اوپک ج: تلاش برای شفاف سازی مستقیم ایران در داخل عراق

پیش بینی هایی در مورد افزایش عمده نفت عراق صورت گرفته است که تا ۶ یا ۹ میلیون بشکه در روز هم می رسد. اگر روش های کنونی برآورد ذخایر ثابت شده و بالقوه را بپذیریم، در این صورت عراق نفت لازم برای دست یابی به چنین سطح تولیدی را دارد، هر چند در عمل به دنبال جنگ عراق در سال ۲۰۰۳، درگیری ها و خرابکاری هایی با شدت کم در خطوط لوله و تأسیسات نفتی عراق وجود داشته اند. این امر سطح تولید عراق را در مارس ۲۰۰۴، در ۲/۴ تا ۲/۶ میلیون بشکه در روز نگه داشته است. همچنین مسائل سیاسی، اقتصادی داخلی برای عراق ایجاد کرده است که می تواند توسعه انرژی عراق را مختل کند و یا منجر به آشوب داخلی طولانی مدت در آینده شوند.

منابع

- یادگاری، عبدالمهدی، انتقال علوم اسلامی از بغداد به خراسان، مجله علمی و پژوهشی؛ مقالات و بررسیها، شماره ۲۸ و ۲۹، بهار ۱۳۵۶.
- بیگدلی، علی؛ نهضت ترجمه در جهان اسلام، معرفت: ادیان، مذاهب و عرفان؛ شماره ۵، تابستان ۱۳۷۲.
- زیدان، جرجی (۱۳۶۹)، تاریخ تمدن اسلام، جلد ۱، ۳، ترجمه علی جواهر کلام، چاپ ششم، تهران: انتشارات امیر کبیر.
- یعقوبی، احمد بن ابیواضح (۱۳۴۷)، البلدان، ترجمه محمد ابراهیم آیتی، چاپ سوم، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- افزایش ذخایر نفت خام عراق و ابهامات مربوط به آن، نشریه انجمن اقتصاد انرژی، شماره ۱۲۹ و ۱۳۰، مرداد و شهریور ۱۳۸۹
- تحلیلی بر قانون جدید نفت عراق و آثار آن بر امنیت اقتصادی ایران، عادل قربانی و محمد حسن زاده، موسسه تحقیقاتی تدبیر اقتصاد، تهران ۱۳۸۸
- توسعه اقتصادی و چشم انداز های آن در خاورمیانه و شمال آفریقا (شکوفایی نفتی و مدیریت درآمد)، تألیف بانک جهانی، ترجمه سید صفدر حسینی، موسسه انتشارات دانشگاه تهران، تهران
- ۱۳۸۷ ۴. چشم انداز انرژی در خاورمیانه و امنیت اقتصادی ایران، محسن آذری وایلناز ابراهیمی، مؤسسه تحقیقاتی تدبیر اقتصاد، تهران
- ۱۳۸۶ ۵. چشم انداز های منطقه ای و بین المللی عراق پس از صدام، احمد سلطانی نژاد و امیر محمد حاجی یوسفی، دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی، تهران
- ۱۳۸۶ ۶. چشم انداز عراق آینده (بررسی روندهای داخلی و خارجی)، به اهتمام غلامرضا خسروی، پژوهشکده مطالعات راهبردی، تهران ۱۳۹۰
- دورنمای توسعه میادین نفت و گاز عراق، علی خواجوی، نشریه انجمن اقتصاد انرژی، شماره ۱۲۰، آبان ۱۳۸۸
۱۰. سایت سازمان اطلاعات انرژی www.EIA.gov
- سیاست خارجی عراق (بررسی نقش ژئوپلیتیک عراق در روابط با همسایگان)، ماندانا تیشه یار و مهناز ظهیری نژاد، ناشر: مؤلفین، تهران ۱۳۸۴
۱۲. عراق: برنامه هسته ای جدیدی آغاز می کنیم، www.antilusifer.com
۱۳. کتاب خاورمیانه، پیتربیومونت و جرال دلیک و مالکوم واگ استاف، ترجمه محسن مدیرشانه چی و محمود رمضان زاده و علی آخشینی، آستان قدس ۱۳۶۹
۱۴. مصائب اشغال عراق، ۳ تیر ۱۳۸۹، www.islamtimes.org
۱۵. وضعیت عراق پس از اشغال توسط آمریکا، ۱۳ فروردین ۱۳۸۵، www.aftabir.com

